A C T A U N I V E R S I T A T I S L O D Z I E N S I S
FOLIA GEOGRAPHICA SOCIO-OECONOMICA 17, 2014

Piotr Eberhardt

ROMAN UMIASTOWSKI – ZAPOMNIANY POLSKI GEOGRAF

Streszczenie

W artykule przedstawiono drogę życiową i dokonania twórcze polskiego geografa Romana Umiastowskiego (1893–1982). Był on w okresie międzywojennym oficerem sztabowym wojska polskiego w stopniu pułkownika. Równocześnie był z zamiłowania geografem i autorem wielu książek i artykułów naukowych. W części wprowadzającej omówiono jego szlak bojowy na frontach I wojny światowej i walk o niepodległość Polski (1918–1920). Następnie zaprezentowano jego osiągnięcia, jako uczonego, publicystę i wykładowcę w wyższych szkołach wojskowych. Na początku lat 20. ubiegłego wieku napisał m.in. dwie książki – *Terytorium Polski pod względem wojskowym* oraz *Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych*. Były to, nie tylko w polskiej literaturze geograficznej, ale i w światowej, pozycje nowatorskie poświęcone geografii militarnej. Zostały omówione w nich założenia metodyczne oraz walory merytoryczne. Zaznaczono ponadto, że Umiastowski był także autorem opracowań z zakresu geografii politycznej, m.in. rozpatrywał stosunki polsko-rosyjskie i polsko-niemieckie. Po agresji niemieckiej, a później sowieckiej na Polskę we wrześniu 1939 roku znalazł się we Francji, a później dotarł do Wielkiej Brytanii, gdzie nadal prowadził aktywną działalność publicystyczną. Po wojnie, aż do śmierci pozostał na emigracji, gdzie zajmował się działalnością kolekcjonerską zbierając stare mapy i ryciny, głównie dotyczące historii Polski w XVII i XVIII wieku.

Słowa kluczowe: *Roman Umiastowski, geografia wojenna, geografia polityczna*

1. Wprowadzenie

Godnym zainteresowania, a przy tym niedocenianym, polskim geografem jest Roman Umiastowski. Powszechnie jest znany z niefortunnego apelu, skierowanego we wrześniu 1939 roku do mieszkańców Warszawy, wzywającego młodych mężczyzn, aby ją opuścili i udali się na wschód w celu dalszej walki z niemieckim najeźdźcą. Ten nieprzemyślany apel przyniósł wiele niepotrzebnych ofiar i doprowadził do totalnego zamętu dyskredytując jego autora

w oczach opinii publicznej jako człowieka nieodpowiedzialnego poddającego się emocjom i histerii.

Współcześni polscy geografowie niewiele natomiast wiedzą o oryginalnych dokonaniach naukowych Umiastowskiego w zakresie szeroko ujętych nauk geograficznych. Był on nie tylko jednym z twórców polskiej geografii wojennej, wyprzedzając w tej specjalistycznej dziedzinie badawczej późniejsze osiągnięcia geografów anglosaskich[1]. Równocześnie był na gruncie polskim propagatorem interesujących ujęć z zakresu geografii politycznej i geopolityki. W tej tematyce badawczej również był kreatorem ciekawych ujęć geostrategicznych. Nie można kwestionować ich dużej wartości poznawczej i utylitarnej. Był ponadto znawcą i kolekcjonerem historycznych map odniesionych do obszarów dawnej Rzeczypospolitej. Zostały one dzięki jego staraniom wyszukane, poddane naukowej ekspertyzie, a następnie dzięki jego decyzji wróciły do kraju.

Niewątpliwie Umiastowski reprezentował sobą wysokiej klasy format umysłowy i należy go zaliczyć do wyróżniających się polskich geografów pierwszej połowy XX wieku. Z wielu zachodzących wydarzeń politycznych zachodzących w przestrzeni geograficznej potrafił określić najważniejsze, odgrywające rolę sprawczą i przynoszące daleko idące konsekwencje dla obronności kraju. Wszystko razem przemawia za przedstawieniem jego biografii i znaczenia, jaką odegrał w polskiej geografii. Nawet fragmentaryczne zaprezentowanie jego dorobku naukowego poszerza naszą wiedzę o rozwoju polskiej myśli geograficznej.

W niewielkim artykule nie jest możliwe przedstawienie, w pełnym zakresie, poglądów i osiągnięć Umiastowskiego. Intencją autora było wydobycie tego mało znanego geografa z zapomnienia. Stanowić to może jedynie punkt wyjścia do bardziej wnikliwych i krytycznych opracowań obejmujących analizą całokształt dokonań twórczych Umiastowskiego, tak w dziedzinie geografii wojennej, jak i geografii historyczno-politycznej.

2. Biografia wojskowo-naukowa

Roman Umiastowski urodził się 10 lutego 1893 roku w Warszawie[2]. Ojcem jego był Filip Umiastowski, zaś matką Florentyna z domu Arabska. Świadectwo maturalne uzyskał w Warszawie, w gimnazjum Mariana Rychłowskiego.

[1] Niektórzy badacze uważają za prekursora polskiej geografii wojennej Józefa Piłsudskiego, który w 1910 roku opublikował pod pseudonimem: Z. Mieczysławski broszurę pt. *Geografia militarna Królestwa Polskiego*.

[2] Dokładną drogę życiową Umiastowskiego zamieszczono w części wprowadzającej do jego dzienników wojennych (Umiastowski 2009). Napisana ona została przez P.M. Żukowskiego, który do jej rzeczowego przedstawienia wykorzystał wiele źródeł archiwalnych.

W szkole średniej zaangażował się młody Umiastowski w działalność konspiracyjną w ramach Organizacji Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie". Po wybuchu I wojny światowej powołano go do armii rosyjskiej. Brał udział w walkach zbrojnych w Besarabii, Bukowinie oraz w Karpatach Wschodnich. Bezpośrednio po rewolucji w Rosji wstąpił do Korpusu Wschodniego gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego. Był uczestnikiem konfliktu zbrojnego na Białorusi. W październiku 1918 roku wrócił do Warszawy, gdzie rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim. Trwało to krótko, gdyż ochotniczo wstąpił do Legii Akademickiej i wyruszył na front polsko-ukraiński. Brał udział w odsieczy Lwowa i tam został ranny na polu walki. Po tej kontuzji, w stopniu porucznika, skierowany został do szkolnictwa wojskowego, gdzie zaangażował się jako wykładowca z przedmiotu związanego z geografią i historią sztuki wojennej. Równocześnie podjął dalsze studia na Wydziale Filozoficznym tworzącego się Uniwersytetu Poznańskiego. Trwało to niezbyt długo, gdyż wrócił do Warszawy kontynuując studia filozoficzne na Uniwersytecie Warszawskim. Uczęszczał wówczas na wykłady z geografii i topografii prowadzone przez Stanisława Lencewicza.

Studiów akademickich Umiastowski nie ukończył, gdyż został powołany do zawodowej służby wojskowej w IV Oddziale Sztabu Generalnego. Uzyskał stopień kapitana i skierowanie do Wyższej Szkoły Wojennej. Dalsze jego życie było ściśle związane z wojskiem, gdzie pełnił liczne funkcje sztabowe, a następnie, jako oficer służby czynnej, przebywał w jednostkach garnizonowych (Wilno, Zamość). Stopniowo awansował i uzyskał stopień majora (1928) i podpułkownika (1932). Przełożeni docenili jego erudycję, walory intelektualne i talent pedagogiczny. Sceptycznie natomiast odnosili się do jego kwalifikacji jako przyszłego oficera frontowego. Więcej zadowolenia dawało mu poszerzanie wiedzy z zakresu antropogeografii, historii, kartografii terenoznawstwa, niż typowa służba wśród masy żołnierskiej. Zostało to dostrzeżone i w późniejszym czasie pełnił już wyłącznie funkcje dydaktyczne i popularyzatorskie. Został m.in. członkiem Komisji Geograficznej przy Polskiej Akademii Umiejętności.

Największą satysfakcję dawała temu zdolnemu oficerowi działalność naukowa, pisarska i publicystyczna. Miał nie tylko obszerną, chociaż powierzchowną, wiedzę i predyspozycje intelektualne do kreowania użytecznych koncepcji i tworzenia wielkich syntez naukowych. Podejmował odważnie ambitne zadania, a będąc pracowitym i dobrze zorganizowanym szybko realizował podjęte zamierzenia badawcze. Był bardziej utalentowanym samoukiem niż wytrawnym uczonym, ale w miarę czasu nabierał doświadczenia i jego warsztat naukowy stawał się bardziej dojrzały. Posiadał talent literacki, co też uatrakcyjniało jego pisarstwo naukowe, a długoletnia służba wojskowa ułatwiała mu adaptację wiedzy militarnej dla potrzeb geografii. Będąc nastawiony patriotycznie, z wielkim zaangażowaniem przystąpił równocześnie do wykorzystania wiedzy geograficzno-historycznej dla wzmocnienia możliwości obronnych Rzeczypospolitej.

Miał więc Umiastowski odpowiednie kwalifikacje zawodowe i charakterologiczne, aby stać się jednym z twórców geografii wojennej w Polsce.

W ciągu całego okresu międzywojennego Umiastowski publikował i prezentował swoje nowatorskie przemyślenia na łamach „Bellony" – czasopisma poświęconego zagadnieniom wojennym i wojskowym. Było to najbardziej prestiżowe pismo wojskowe wychodzące w kraju. Ukazywały się w nim rozprawy naukowe poświęcone metodom prowadzenia działań militarnych oraz kwestiom geostrategicznym. Wśród autorów było wielu reprezentantów polskiej generalicji. R. Umiastowski zamieścił w tym czasopiśmie liczne artykuły tematycznie związane z geografią wojenną (1920ab, 1921a, 1928ab, 1934ab, 1939). Stawał się człowiekiem popularnym, gdyż w powszechnym obiegu były jego książki opublikowane na początku lat 20. Wśród autorów był nielicznym specjalistą wykorzystującym dorobek i metody stosowane w naukach geograficznych dla celów wojska i wojny. Dzięki jego książkom i sukcesywnie ukazującym się artykułom, wiedza o geografii wojennej jeszcze bardziej została wypromowana i spopularyzowana.

Wracając jednak do początków jego działalności twórczej należy stwierdzić, że momentem przełomowym było ukazanie się w 1921 roku monografii pt. *Terytorium Polski pod względem wojskowym* (rys. 1).

Wydając tą książkę autor liczył niespełna 30 lat i nie miał ukończonego wykształcenia uniwersyteckiego. Jest to pozycja obszerna, licząca blisko 300 stron tekstu z załącznikami. Zawiera kilkadziesiąt map, rycin i fotografii. W niewielkim stopniu nawiązuje do swych poprzedników zajmujących się usytuowaniem ziem polskich na niżu europejskim (przejściowości według Wacława Nałkowskiego, pomostowości według Eugeniusza Romera, czy tranzytowości Polski według Włodzimierza Wakara). Nie stara się wykreować nowych koncepcji teoretycznych wyjaśniających specyfikę geograficzną Polski. Zamierzeniem autora jest jedynie określić pozycję strategiczną Polski w nowo ustalonych granicach wersalsko-ryskich. Jest to klasyczny podręcznik z zakresu antropogeografii Polski, z uwypukleniem jej możliwości obronnych przed spodziewanym atakiem ze strony wschodniej, zachodniej lub obustronnej. W tym ostatnim przypadku, według Umiastowskiego, klęska jest nieunikniona. Według niego wariant ten był prawdopodobny, ale odległy w czasie, gdyż potencjalni przeciwnicy mieli nierozwiązane sprawy wewnętrzne. Z tego powodu, pomimo pesymistycznej oceny co do siły militarnej Polski, nie oczekuje w najbliższym czasie zagrożenia ze strony rewanżyzmu niemieckiego. Uważa, że w razie wojny niemiecka obrona ze względów strategicznych jest dość słaba. Wynika to z położenia geograficznego usytuowanych daleko na zachodzie ziem czeskich i Wielkopolski. Zajmuje się bardziej problematyką potencjalnej agresji ze strony zachodniej niż wschodniej. Ideą przewodnią, która przyświeca Umiastowskiemu jest uzasadnienie, że przez maksymalne wykorzystanie barier fizjograficznych można tak umocnić obronność, że agresja na Polskę stanie się dla przeciwnika nieopłacalna.

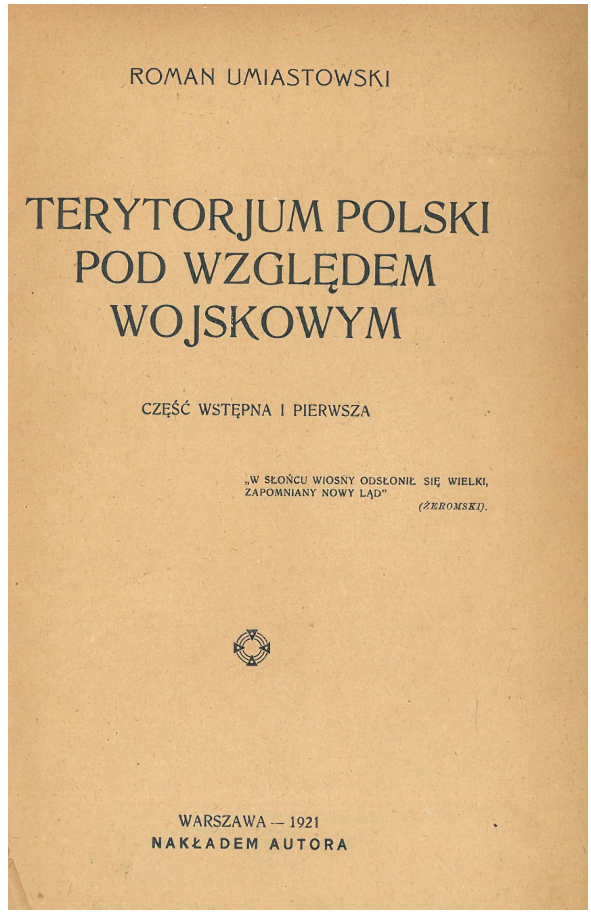
ROMAN UMIASTOWSKI

TERYTORJUM POLSKI POD WZGLĘDEM WOJSKOWYM

CZĘŚĆ WSTĘPNA I PIERWSZA

„W SŁOŃCU WIOSNY ODSŁONIŁ SIĘ WIELKI, ZAPOMNIANY NOWY LĄD"
(ŻEROMSKI).

WARSZAWA — 1921
NAKŁADEM AUTORA

Rys. 1. Okładka książki R. Umiastowskiego
– *Terytorjum Polski pod względem wojskowym* z 1921 roku

Wadą książki jest przeładowanie jej dokumentacją faktograficzną i wielowątkowość przy niewielkiej kwantyfikacji. Przez to kwestie najważniejsze nie są odpowiednio uwypuklone, gdyż przytłoczone są informacjami drugorzędnymi. Z tego też powodu autorowi nie starcza już inwencji do generalizacji. Z kolei zaletą jest bogata ilustracja kartograficzno-graficzna. Wykorzystano do tego wiele źródeł zagranicznych. Największym jednak mankamentem jest niespójność kompozycyjna. Kolejność poszczególnych rozdziałów jest dość przypadkowa i nie zawsze jest logiczna. Każdy z nich stanowi zamkniętą całość. Ta niespójność wynika z faktu, że autor nie przywiązuje dużej wagi do z góry założonych pryncypiów metodycznych. Przypomniana książka, pomimo wielu zastrzeżeń, była ewenementem wśród wydawanych wówczas monografii geograficznych. Składała się ona z kilkunastu rozdziałów, w których Umiastowski omawia kolejno czynniki geograficzne wpływające na umocnienie siły

militarnej kraju. Analizuje z tego punktu widzenia poszczególne regiony Polski (nie według jednostek administracyjnych), w tym Pomorze, Wolne Miasto Gdańsk, Wielkopolskę, dorzecze środkowej Wisły, Północne Mazowsze, Podlasie, rdzeń Polski, czyli region warszawski, Wyżynę Lubelską itd. Skupia dodatkowo uwagę na obszarach przylegających do Polski, które odegrają decydującą rolę w przyszłej wojnie (Bałtyk, Prusy Wschodnie, Brama Smoleńska). Koncentruje się głównie na warunkach wpływających na spoistość geograficzną Polski. Ten ważny aspekt poznawczy rozpatruje w skali całego kraju i poszczególnych regionów. Dzieło Umiastowskiego odróżnia się pozytywnie od innych istniejących wówczas podręczników poświęconych antropogeografii Polski. Miało wyraźny charakter nie tyle dydaktyczny, a bardziej aplikacyjny. Stanowiło wskazówkę, jak niewielkim kosztem można wpłynąć na umocnienie obronności kraju. Celem, do którego zmierzał autor było podjęcie odpowiednich działań zapobiegawczych doprowadzających, pomimo niekorzystnej konfiguracji granic politycznych, do uformowania się zintegrowanego i silnego państwa polskiego przygotowanego do odparcia agresji, tak ze strony zachodniej, jak i wschodniej.

Opublikowana książka o terytorium Polski, uzupełniona kolejną (Umiastowski 1922), stanowiła punkt wyjścia do przygotowania następnej dużej książki, w której tytule wprowadził autor pojęcie „geografii wojennej" (Umiastowski 1924) (rys. 2).

Była ona w dużym stopniu powieleniem poprzedniej. Ujęta bardziej syntetycznie i uwzględniająca uwagi krytyczne recenzentów, które pojawiły się w międzyczasie. Łącznie obie te książki umocniły pozycję Umiastowskiego i dzięki nim można go zaliczyć do grona liczących się geografów okresu międzywojennego. Nie znaczy to, że autor usunął w drugiej książce podstawowe mankamenty jej poprzedniczki. Pomimo używania terminu „geografia wojenna" Umiastowski w zasadzie nie wyjaśnia jego zakresu pojęciowego na tle innych dyscyplin geograficznych. Nie usytuowano tych dwóch pozycji w ramach geografii jako nauki oraz na tle dotychczasowej literatury przedmiotu. Z samej jedynie treści można wydedukować walory poznawcze „geografii wojennej", jako nowego działu badań geograficznych. Pomimo tego, studium Umiastowskiego jest bardzo wartościowe i stanowi, podobnie jak poprzednie, źródło do poznania specyfiki geograficzno-geopolitycznej Polski. Autor przeprowadza podział kraju na poszczególne regiony o różnej wartości i możliwościach obronnych. Miało to być przeznaczone dla władz wojskowych przy konstruowaniu założeń przyszłych działań militarnych zarówno obronnych, jak i ofensywnych. Można jedynie żałować, że w późniejszym czasie polscy geografowie nie kontynuowali podobnej tematyki i wiele interesujących spostrzeżeń i komentarzy Umiastowskiego nie stało się punktem wyjścia do dalszych, bardziej już ścisłych i komplementarnych ujęć z zakresu geografii wojennej.

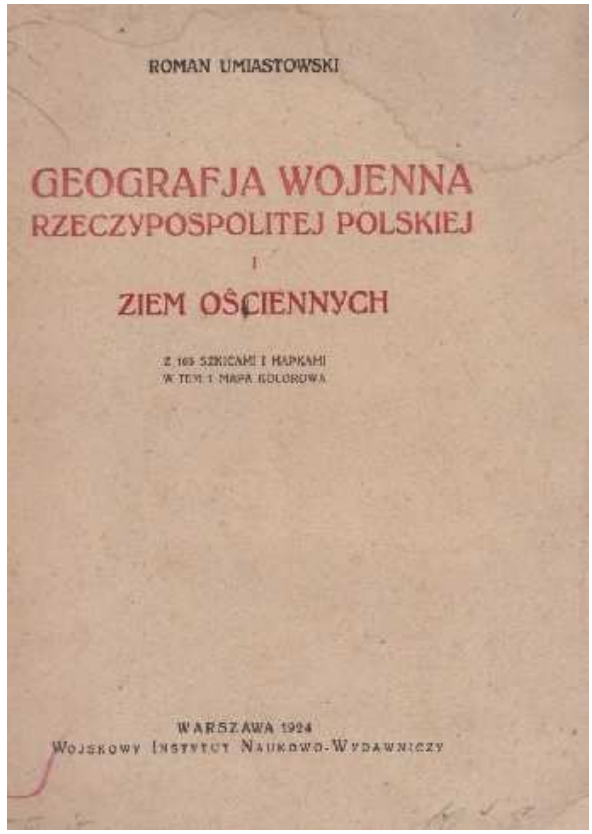

Rys. 2. Okładka książki R. Umiastowskiego
– *Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych* z 1924 roku

Z licznych kwestii badawczych najbardziej interesowała Umiastowskiego problematyka graniczna. Tematykę tą rozpatrywał, podobnie jak Eugeniusz Romer, Wacław Nałkowski, Włodzimierz Wakar, Jan Czekanowski, Leon Wasilewski, Jerzy Smoleński czy Edward Maliszewski z punktu widzenia geograficznego, politycznego, geopolitycznego, ekonomicznego i etnicznego (Umiastowski 1923a). W sposób najbardziej treściwy swoje poglądy i zapatrywania zawarł w opracowaniu zawartym w serii Biblioteczki Geograficznej (Umiastowski 1925) (rys. 3).

Studium to, w odróżnieniu od poprzednio omawianych książek, ma charakter mniej opisowy, a bardziej pojęciowo-metodyczny. Zastanawia się Umiastowski nad rodzajami granic i dokonuje licznych klasyfikacji typologicznych. Wychodzi z założeń, które sformułował Friedrich Ratzel, a mianowicie, że walka o terytorium i dogodne granice jest obowiązkiem nowoczesnego państwa i narodu. Granice polityczne powinny zapewniać odpowiednie warunki do obrony

i ataku. W związku z tym Umiastowski rozpatrywał reperkusje różnych granic naturalnych i sztucznych, lądowych bądź morskich. Zastanawiał się nad ich znaczeniem i konfiguracjami oraz ich konsekwencjami politycznymi i ich oddziaływaniem na sposób prowadzenia operacji wojennych. Dużą rolę przy ich ustalaniu, poza elementami środowiska naturalnego, odgrywają rozgraniczenia etniczne. Siła zaś narodu polega na zdolności do obrony własnych granic i obywateli. Swoisty determinizm graniczny i nieustanne przygotowywanie się do przyszłej wojny jest dla tego polskiego oficera kwestią kluczową i z tego punktu widzenia zastanawia się, w kolejnych opublikowanych artykułach, nad optymalnością i mankamentami wszelkich układów granicznych (Umiastowski 1921a, 1923b).

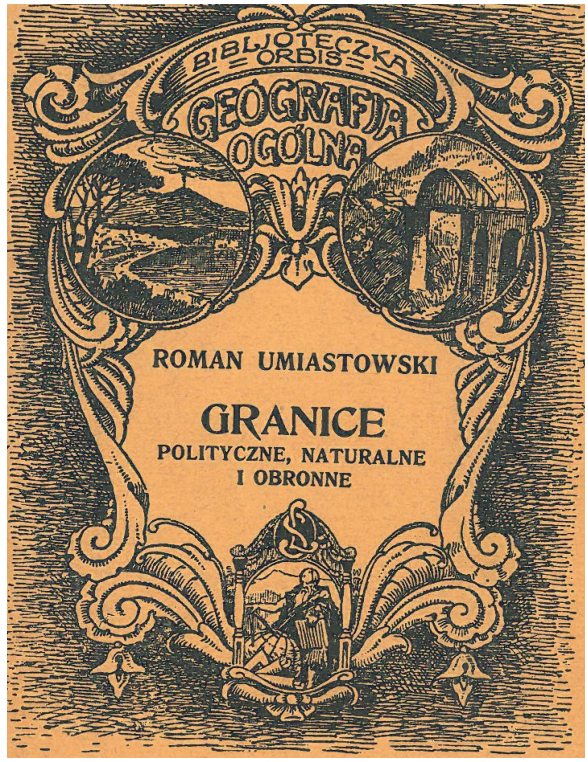

Rys. 3. Broszurka Romana Umiastowskiego – *Granice polityczne, naturalne i obronne* wydana w Krakowie w 1925 roku w serii Bibljoteczki Orbisu

Problematyka geografii politycznej nie ograniczała się w badaniach Umiastowskiego jedynie do kwestii granicznych. Ponadto interesowały go pewne obszary stykowe, czyli pogranicza, które były i są obiektem konfrontacji i wojen (zachodnia Rosja, Persja, Bałtyk, Centralna Azja) (Umiastowski 1920ab, 1923b, 1928ab, 1934b). Najważniejszym obszarem operacyjnym, który poddawał

różnorodnym analizom geograficzno-politycznym i militarnym była dla Umiastowskiego zawsze Polska i możliwości obrony jej niepodległości zagrożonej zarówno od wschodu, jak i od zachodu (Umiastowski 1921b, 1922, 1934b).

Studia nad geografią polityczną stanowią dla niego punkt wyjścia do ujęć konceptualnych, bliskich do tych, które były później obiektem zainteresowania kształtującej się nowej dyscypliny naukowej, a mianowicie geopolityki. Analizuje stosunki polsko-niemieckie oraz polsko-rosyjskie. Przestrzega władze wojskowe przed potencjalnym zagrożeniem ze strony silniejszych przeciwników. Pomimo tego nie spodziewa się, że tak szybko dojdzie do konfliktu europejskiego (Umiastowski 1939).

Będąc ściśle związany z obozem belwederskim, Umiastowski był autorem panegiryku na cześć Marszałka Józefa Piłsudskiego (Umiastowski 1938) oraz artykułów publicystycznych (Umiastowski 1934a, 1936). Równocześnie przejawiał ambicje literackie. Napisał, pod pseudonimem Bolesława Żarnowieckiego, dwutomową, zbeletryzowaną powieść pt. *Rok 1974* oraz *Rok 1975. Powieść z czasów przyszłych*, w których ukazał nie tylko pomyślną przyszłość Polski, ale również nowe osiągnięcia technologiczne. Te dwie pozycje były po opublikowaniu dość głośne, a później uległy całkowitemu zapomnieniu (Umiastowski 1927, 1928a).

W całym okresie międzywojennym Umiastowski był bardzo aktywny na wielu polach działalności publicznej jako oficer wysokiej rangi, autor licznych publikacji o istotnych walorach poznawczych, popularyzator wiedzy geograficznej, literat, publicysta oraz recenzent kilkudziesięciu prac naukowych z zakresu geografii, politologii i wojskowości. Opiniował m.in. książki autorów sowieckich (K. Woroszyłow, A. Jegorow, A. Manikowski), niemieckich (W. Deuticke), angielskich (R. Gul), czy nawet estońskich (J. Granő).

Wybuch II wojny światowej dla niego, jak i ludzi jego generacji, był momentem przełomowym. Wspomniano już o jego apelu wystosowanym w imieniu Biura Propagandy Rządu Rzeczypospolitej 6 września 1939 roku do mieszkańców Warszawy. Sam Umiastowski również opuścił Warszawę, a 18 września przekroczył polsko-rumuńską granicę w Kutach i przez kraje południowej Europy dotarł do Francji. Wstąpił natychmiast do formującej się armii polskiej. Początkowo został wyznaczony na dowódcę zgrupowania oddziałów polskich w Coëtquidan, ale już w październiku 1939 roku usunięto go dyscyplinarnie z wojska, jako czołowego reprezentanta obozu sanacyjnego odpowiedzialnego za klęskę wrześniową.

W tak trudnej sytuacji życiowej Umiastowski przystąpił do działalności publicystycznej. Poświęcił się pisaniu książki na temat wojny polsko-niemieckiej (Umiastowski 1942) oraz relacjom polsko-rosyjskim (Umiastowski 1945), a także stosunkom polsko-sowiecko-brytyjskim, którą wydał już po wojnie (Umiastowski 1946).

Duży rozgłos medialny wywołała polemika miedzy nim a Ksawerym Pruszyńskim. Wynikła ona po napisaniu przez Umiastowskiego broszury pt. *12 mil do Warszawy... 30 mil do Paryża* (Umiastowski 1941). Starał się w niej obiektywnymi przyczynami wytłumaczyć klęskę wrześniową. Intencją jej było usprawiedliwienie polskich władz cywilnych i wojskowych, a nawet pośrednio Marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, chociaż do samej jego dezercji z kraju odniósł się krytycznie. K. Pruszyński odpowiedział na nią w obszernym artykule zatytułowanym: *„1000 mil od prawdy”*... (1941). Pomimo, że forma napisanej repliki była w dużym stopniu drwiąca, a nawet napastliwa, to jednak pod względem merytorycznym Pruszyński miał więcej racji i tak też to zostało odebrane przez polskie środowiska emigracyjne. Początkowo obrażony Umiastowski postanowił nie odpowiadać, ale w późniejszym czasie starał się zakwestionować zarzuty Pruszyńskiego. Nie miało to już dużego znaczenia, ale niewątpliwie przegrana polemika pogłębiła istniejący ostracyzm i marginalizację Umiastowskiego.

Wojna przyniosła tragedię osobistą. W bitwie o Monte Cassino zginął jego ukochany młodszy syn Jan Kazimierz, a późniejsze rezultaty wojny uniemożliwiły powrót do kraju człowieka tak mocno identyfikującego się z II Rzeczpospolitą.

Dzięki dużej erudycji geograficznej i historycznej oraz znajomości języków obcych (niemiecki, rosyjski, francuski, angielski) Umiastowski został antykwariuszem (rys. 4). Jego specjalnością i pasją stało się kolekcjonowanie map, rycin i książek geograficznych. Ostatecznie zakończył działalność naukową i publikacyjną. Na emigracji nie było na nią praktycznego zapotrzebowania. W miarę upływu kolejnych dziesięcioleci wiedza w Polsce i wśród emigrantów o życiu i dokonaniach Umiastowskiego stopniowo się zacierała. Wynikało to z wielu przyczyn, nie spowodowanych jedynie traktowaniem Umiastowskiego, jako człowieka w dużym stopniu przegranego politycznie. Głównym powodem był zanik zainteresowania geografią wojenną utożsamianą z militaryzmem i wojnami agresywnymi. W pracach wydawanych w Polsce, omawiających dorobek geograficzny i wielkich polskich geografów, nie pojawiało się nazwisko Umiastowskiego, a w bibliografiach nie zamieszczano opracowań jego autorstwa. Nie było to zresztą zamierzeniem celowym. Stopniowo o tym nietuzinkowym geografie zapominano nie widząc w jego osiągnięciach dokonań twórczych i oryginalnych.

Natomiast sam Umiastowski, kosztem dużego wysiłku i wyrzeczeń, zbierał dawne mapy i ryciny. Głównie poszukiwał map z XVII i XVIII wieku pokazujących obraz historycznej Rzeczypospolitej. Pragnieniem jego było przekazanie tych zbiorów do wolnej Polski. Tymczasowo zostały one zdeponowane w Bibliotece Polskiej w Raperswilu, a dopiero po uzyskaniu przez Polskę niepodległości zostały przetransportowane do Warszawy (Markowska i in. 1991).

Rys. 4. Roman Umiastowski jako antykwariusz w okresie „londyńskim”

Roman Umiastowski zmarł w Londynie 29 grudnia 1982 roku. Urna z jego prochami w sposób nielegalny została przewieziona do kraju i pochowana 3 stycznia 1983 roku w grobie rodzinnym na cmentarzu powązkowskim w Warszawie. W ostatniej drodze towarzyszyła pułkownikowi nieliczna grupa żołnierzy i oficerów II Rzeczypospolitej.

3. Uwagi końcowe

Zadaniem niniejszego artykułu było przypomnienie sylwetki oficera, uczonego, publicysty i kolekcjonera, który odegrał bez wątpienia istotną rolę w historii polskiej geografii. Nie budzi wątpliwości fakt, że był on jednym z twórców polskiej geografii wojennej, a jego dokonania na polu geografii politycznej i geopolityki są też godne uznania i pozytywnej oceny. Założenia wyjściowe, które proponował i formułował od strony teoretycznej nie były może zbyt wyrafinowane i nowatorskie, ale zawierały bogatą faktografię i od strony empirycznej nie tracą swojej użyteczności. Stanowią niewyczerpane źródło wiedzy merytorycznej o zróżnicowaniach antropogeograficznych II Rzeczypospolitej. Na wyróżnienie zasługuje zwłaszcza prezentowana w sposób interesujący interpretacja uwarunkowań geostrategicznych. Nie można pominąć również wykorzystania bogatej ilustracji graficzno-kartograficznej.

Minęło już blisko 100 lat od ukazania się drukiem *Geografii wojennej...* Umiastowskiego. Do tej pory nie ukazała się w Polsce równie obszerna pozycja geograficzna. Nie straciła ona swej przydatności empirycznej, jako wiarygodny dokument obrazujący epokę, w której powstała. Dla geografów oraz wojskowych zawsze może być inspiracją do analizy i oceny terytorium, jako miejsca, na którym odbywają się konfrontacje militarne. Wiadomo, że zmienił się teatr wojny, procedury i sposób prowadzenia działań zbrojnych, jak i stosowana technologia, ale zawsze czynnik geograficzny odgrywa rolę ponadczasową, determinując decyzje o charakterze politycznym, a później wojskowym. Z tego powodu problematyka, której poświęcił się Umiastowski ma wymiar uniwersalny i po odpowiednich adaptacjach może odzyskać swoje znaczenie poznawcze i aplikacyjne. Wszystko to przemawia za koniecznością przywrócenia pamięci i dostrzeżenia roli, jaką odegrał w rozwoju polskiej geografii ten niesłusznie zapomniany polski geograf.

LITERATURA

Eberhardt P., 2004, *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

Markowska Ł., Mojski P., Żurkowska D., 1991, *Polska cała: Katalog starych książek, map i rycin XV–XIX wieku Polski w zbiorach Muzeum Polskiego w Raperswilu z kolekcji Romana Umiastowskiego*, Muzeum Polskie, Raperswil.

Pruszyński K., 1941, *1000 mil od prawdy. Księga ponurych niedopowiedzeń… (na marginesie książki płk. Romana Umiastowskiego: „12 mil do Warszawy… 30 mil do Paryża”)*, London.

Umiastowski R., 1920a, *Bałtyk jako teren strategiczny*, „Bellona”, 3(9), Warszawa, s. 641–653.

Umiastowski R., 1920b, *Wolne Miasto Gdańsk*, „Bellona”, 3(12), Warszawa, s. 881–899.

Umiastowski R., 1921a, *Systemy obronne państw zaborczych na ziemiach polskich*, „Bellona”, 4($), Warszawa, s. 317–321.

Umiastowski R., 1921b, *Terytorium Polski pod względem wojskowym*, Część wstępna i pierwsza, Zakłady Graficzno-Wydawnicze, Warszawa.

Umiastowski R., 1922, *Podstawy obrony państwa. I – Przyrodzone podstawy obrony państwa. II – Zagadnienia komunikacji z punktu widzenia obrony państwa*, Red. „Dróg Polski”, Warszawa.

Umiastowski R., 1923a, *Granice polityczne, neutralne i obronne*, „Bellona”, 6(1), s. 1–16; 6(2), s. 113–129, Warszawa.

Umiastowski R., 1923b, *Zachodni okręg wojenny Rosji*, „Bellona”, 6(1–2), Warszawa, s. 25–30.

Umiastowski R., 1924, *Geografia wojenna Rzeczypospolitej Polskiej i ziem ościennych*, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa.

Umiastowski R., 1925, *Granice polityczne, naturalne i obronne w czasie pokoju i wojny*, Księgarnia Geograficzna „Orbis”, Kraków–Dębniki.

Umiastowski R. (pseud. Żarnowiecki B.), 1927, *Rok 1974. Powieść z czasów przyszłych*, Pomorska Drukarnia Lotnicza, Toruń.
Umiastowski R. (pseud. Żarnowiecki B.), 1928a, *Rok 1975. Powieść z czasów przyszłych*, Skład Główny Księgarni Wojskowej, Warszawa.
Umiastowski R., 1928b, *Front wewnętrzny Rosji*, „Bellona", 10(3), Warszawa, s. 251–259.
Umiastowski R., 1934a, *Jeden z żołnierzy Wielkiej Wojny*, „Bellona", 16(5), Warszawa, s. 230–267.
Umiastowski R., 1934b, *Problem brytyjsko-rosyjski w Azji Środkowej*, „Bellona", 16(1), Warszawa, s. 135–159.
Umiastowski R., 1936, *Legion 10 tysięcy*, Druk J. Jankowski i s-ka, Warszawa.
Umiastowski R., 1938, *Józef Piłsudski – twórca wojska*, Druk J. Jankowski i s-ka, Warszawa.
Umiastowski R., 1939, *Położenie Niemiec w roku 1939*, „Bellona", 21(4), Warszawa, s. 695–703.
Umiastowski R., 1941, *12 mil do Warszawy… 30 mil do Paryża*, Oliver and Boyd, Edinburgh–London.
Umiastowski R., 1942, *Bitwa polska. Przygotowanie i przebieg wojny polsko-niemieckiej w roku 1939*, Surrey Press, London.
Umiastowski R., 1945, *Russia and the Polish Republic 1918–1941*, Aquafondata, London.
Umiastowski R., 1946, *Poland, Russia and Great Britain 1941–1945*, A study of evidence by Hollis & Carter, London.
Umiastowski R., 2009, *Dziennik wojenny 18 IX 1939–19 IX 1945*, Wydawnictwo DIG, Warszawa.

ROMAN UMIASTOWSKI – A FORGOTTEN POLISH GEOGRAPHER

Abstract

The paper presents the life and the creative deeds of the Polish geographer, Roman Umiastowski (1893–1982). During the inter-war period Umiastowski was a staff officer of the Polish army in the grade of a colonel. At the same time, he indulged very much in geography and authored numerous books and scientific articles. In the introductory part of the article the military deeds of Umiastoswki's during the World War I and the struggle for the sovereignty of Poland (1918–1920) are outlined. Then, his achievements are presented as a scholar, a journalist and a lecturer of the higher military schools. Umiastowski wrote, in particular, at the beginning of the 1920s, two books. The first of those was entitled *The territory of Poland in military terms*, and the second – *The military geography of the Polish Commonwealth and of the neighbouring countries*. These books were definitely novel, not only in Polish literature, but also in the world literature, as devoted to the military geography. The two books are commented upon in the paper, along with their methodological prerequisites and the substantive qualities. The paper notes, as well, that Umiastowski authored also the reports concerning the political geography. Thus, in particular, he considered the Polish-Russian and the Polish--German relations. After the German and then the Soviet aggressions against Poland in

September 1939, Umiastowski landed in France, to thereafter reach the United Kingdom, where he still conducted the journalist activity. After the WWII, until his death, he remained emigrant, while collecting old maps and engravings, mainly those concerning the history of Poland in the 17th and 18th centuries.

Key words: *Roman Umiastowski, geography of war, political geography*

Prof. zw. dr hab. Piotr Eberhardt
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN